

КОНСТИТУЦІЙНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ – ЕФЕКТИВНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НА ПРИКЛАДІ КОНСТИТУЦІЇ УГОРЩИНИ

CONSTITUTIONAL AND RELIGIOUS VALUES ARE AN EFFECTIVE INTERCONNECTION ON THE EXAMPLE OF THE CONSTITUTION OF HUNGARY

Лемак Олександр Васильович, доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена теоретичному аналізу взаємовпливу конституційних та релігійних цінностей у державі та пов'язаних з цим окремих обмежень загальноновизнаних ліберальних прав і свобод на рівні окремої держави. Зроблено висновки щодо існування можливості самостійного регулювання державами своєї правової системи для підвищення внутрішнього рівня захисту прав людини, але в той же час, вони не можуть дати менший захист ніж той, який передбачений наднаціональним законодавством.

Ключові слова: конституційні цінності, релігійні цінності, гідність людини, демографічна безпека, свобода релігійних вірувань, християнство.

Статья посвящена теоретическому анализу взаимовлияния конституционных и религиозных ценностей в государстве и связанных с этим отдельных ограничений общепризнанных либеральных прав и свобод на уровне отдельного государства. Сделаны выводы о существовании возможности самостоятельного регулирования государствами своей правовой системы для повышения внутреннего уровня защиты прав человека, но в то же время, они не могут дать меньшую защиту, чем та, которая предусмотрена наднациональным законодательством.

Ключевые слова: конституционные ценности, ценности, достоинство человека, демографическая безопасность, свобода религиозных верований, христианство.

The article is devoted to the theoretical analysis of the mutual influence of constitutional and religious values in the state and related individual restrictions of generally accepted liberal rights and freedoms at the level of the individual state. Conclusions are made on the possibility of independent regulation by the states of their legal system to increase the internal level of protection of human rights, but at the same time they can not give less protection than that provided by supranational legislation.

Key words: constitutional values, religious values, human dignity, demographic security, freedom of religious beliefs, Christianity.

Постановка проблеми. Розглядаючи людину і громадянина як основну цінність в державі, як об'єкт забезпечення національної безпеки, неможливо

оминути демографічну складову стану суспільства, адже кількість і «якість» людської складової суспільства і держави – є основою її соціальної сутності. В цьому аспекті помітно просунулася нова Конституція Угорщини, яка взяла «під опіку» демографічну складову держави, ввівши в свій зміст християнські цінності та, пов'язані з ними, деякі обмеження.

Стан дослідження. Дослідженням та аналізом питань угорського конституціоналізму займалися багато відомих вчених, зокрема: Л. Контлер, І. Мандрик, А. Чизмадіа, Р. Крамптон, М.В. Троян, О. Мартиненко, Дю Немеш, П. Біхарі, В.І. Луцай, І. Такач, Д.І. Ткач, Б.Й. Желіцький, а також угорські вчені Г. Єсенські, Ф. Бороша, П. Балажа, Ю. Гамбергер, Л. Нюсаї, Ж. Людвіг, та інші, однак, комплексного конкретного аналізу саме співвідношення релігійних та конституційних цінностей в Угорщині все ще бракує як в Україні так і в Угорщині.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у консолідації нації, зміцненні моралі і духовності угорці визнають у збереженні християнських цінностей, поважаючи, при цьому, різноманітні релігійні традиції своєї країни. Конституція Угорщини, як і гімн, розпочинається словами «Боже, благослови угорців». Національне кредо Основного Закону країни зазначає - «Ми, члени угорської нації, на початку нового тисячоліття усвідомлюючи відповідальність за всіх угорців, декларуємо наступне: Ми пишаємося тим, що наш король, Святий Іштван тисячу років тому заклав міцні основи угорської держави і перетворив нашу вітчизну в частину християнської Європи [1].

Звичайно, Основний Закон (Ст. VII), гарантує кожному угорцю право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає в себе свободу обирати або змінювати релігію чи інше переконання і свободу проявляти свою віру чи інше переконання, або ігнорувати таке проявлення, відправляти чи проповідувати шляхом здійснення релігійних дійств, обрядів чи іншим способом, як одноособово, так і спільно з іншими, відкрито чи в приватному житті. Держава і церква діють роздільно. Церкви є незалежними. Держава співпрацює з церквами з метою досягнення суспільних цілей [1]. Детальні правила, що стосуються діяльності церкви, додатково визначаються ще кардинальним законом.

Між тим, цим же нормативним актом, на найвищому, конституційному рівні закріплюються суто християнські цінності, такі як: захист інституту шлюбу як добровільно встановлених подружніх (шлюбних) відносин між чоловіком і жінкою (Ст. L), тобто – офіційна заборона одностатевих шлюбів; захист життя зародка з моменту зачаття (Ст. II) [1]. Фактично цими статтями нова Конституція, як вважають критики документа, вводить заборону на аборти та створює ґрунт для дискримінації геїв і тих жителів країни, які не є християнами.

Зокрема, стаття II нової Конституції закріплює наступне положення: «Кожен має право на життя і на гідність. Життя плода захищається з моменту зачаття». Таким чином, нова Конституція істотно розширює межі права на життя. Держава проголошує і гарантує право на життя з моменту зачаття.

Критика даного положення виходить з того, що воно, в свою чергу, може трактуватися, або привести до заборони штучного переривання вагітності, тобто Аборту.

Потрібно зауважити, що і Міжнародна амністія висловлює побоювання у зв'язку з даним положенням, оскільки можливе виникнення ситуації, коли медичні працівники через страх кримінального переслідування можуть відстрочити проведення лікування або оцінити виправданою відмову в наданні медичних послуг, навіть якщо це поставить в небезпеку життя або здоров'я жінки [2]. Існує також думка, що Стаття II може загрожувати здоров'ю жінки і в тому випадку, якщо вагітність жінки не закінчиться народженням живої дитини, наслідки можуть бути караними [3].

Необхідно зауважити, що Європейська Конвенція з Прав Людини теж оголошує захист людського життя. Стаття 2 Конвенції передбачає «право на життя кожної людини має охоронятися законом». Однак, Європейський Суд ніколи не виносив рішення що ненароджена людина не потрапляє під такий державний захист. Навпаки, в справі Во проти Франції, Велика палати Суду постановила, що держави мають право визначати з якого моменту з'являється право на життя. Договори з прав людини визначають лише мінімум, а не максимум цього захисту. Таким чином, держави можуть самі регулювати свою правову систему для підвищення внутрішнього рівня захисту прав людини, але в той же час, вони не можуть дати менший захист ніж той, який передбачений Конвенцією.

Преамбула до Конвенції про права дитини недвозначно говорить: «дитина внаслідок її фізичної і розумової відсталості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після його народження ...» крім того, стаття 6 стверджує, що «держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя», і що вони «повинні забезпечити виживання і здоровий розвиток дитини» [4].

До заборони на аборти прямо закликає Церква. Християнські основи угорського конституціоналізму як раз і проявляються перш за все в питаннях біоетики. Як свідчить «Лексикон» Католицької церкви, «живий ембріон є реальна індивідуальна людина, а не просто "скупчення клітин". Він наділений тим же достоїнством, що і люди, що дали йому життя, і тими ж основними правами» [5].

Юридичне закріплення отримала и позиція Церкви стосовно клонування [5]. З цього приводу в конституції закріплено таке положення: «Євгенічні методи, націлені на відбір людей, а також заходи, які роблять людське тіло і його частини джерелом прибутку, і репродуктивне клонування людей заборонені».

Як визначається в Меморандумі Європейського Правового Центру, Угорщина ясно засновує свою нову Конституцію на принципі людської гідності. Угорщина вибрала найміцнішу основу для своєї держави. Нападки на нові положення цієї Конституції, які захищають людське життя з моменту зачаття, в дійсності є зброєю проти людської гідності. Використання прав людини для такої атаки прямо суперечать логіці розвитку Європейського та

Міжнародного права і цінностям Європейського товариства. Захист життя і гідності людини, закріплені в Конституції Угорщини також знаходяться в повній відповідності з міжнародним правом [4].

Наступним каменем спотикання став інститут сім'ї. Шлюб в новій угорської Конституції трактується як «союз чоловіка і жінки», в зв'язку з чим, критики документу вважають, що конституція створює ґрунт для дискримінації людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією. Показово, що саме традиційне трактування шлюбу оголошується в Конституції соціальною основою угорського суспільства і безпосередньо пов'язується з завданнями демографічної політики: «Угорщина захищає інститут шлюбу, є подружнім союзом чоловіка і жінки, заснований на взаємній згоді; а також визнає шлюб як основу для виживання нації. Угорщина підтримує народження дітей».

При цьому, згадана вже нами Міжнародна амністія побоюється, що визначення шлюбу як союзу між чоловіком і жінкою спрямована на запобігання поширення даного інституту судами на гомосексуальні пари [2].

Хоча угорське законодавство не визнає в даний час гомосексуальні шлюби, явна їх заборона, як вважають представники опозиції, входить в протиріччя з сучасний міжнародним і європейським правом. Аргументом цьому може служити п.1 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де проголошується, що держави зобов'язується поважати і забезпечувати усім, хто знаходиться в межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці у відношенні раси, кольору шкіри, статі, а ст. 23 закріплює, що «сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави» [6]. У недавньому справі Schalk and Kopf проти Австрії Європейський суд з прав людини постановив, що «це неприродно підтримувати думку, згідно з якою, пара осіб однієї статі не може вести «сімейне життя» [2]. Таким чином, заявляє, наприклад, А. Амбарцумян, положення даної статті нової Конституції входить у протиріччя з міжнародними зобов'язаннями, які Угорщина взяла на себе, приєднавшись до Конвенції [3].

Коментуючи дане питання, Меморандум Європейського Правового Центру посилається на Статтю 12 Європейської Конвенції з прав людини, яка гарантує право вступати в шлюб і створювати сім'ю тільки «чоловікам і жінкам, які досягли шлюбного віку». Меморандум наводить приклади судового розгляду Шок і Kopf проти Австрії, де Суд постановив, що Європейська Конвенція не накладає зобов'язання на держав-членів про легалізацію одностатевих шлюбів. Суд також підтвердив, що Австрійський уряд не піддає дискримінації двох чоловіків-позивачів коли не видає їм дозвіл на реєстрацію шлюбу. Як пояснив Суд, «подружжя є глибоко вкоріненим соціальним і культурним явищем, і може значно відрізнятись в різних суспільствах». Крім того, суд повторив, що «він (Суд) не повинен поспішати з винесенням рішення по цьому питанні, так як національні влади

знаходяться в кращому положенні для оцінки існуючих потреб суспільства» [4].

Примітно, говориться в Конвенції, що суд не погодився, з існуванням якого-небудь європейського консенсусу з цього питання, так як лише шість з сорока семи держав-членів легалізували одностатеві шлюби. Тобто - сорок одна держава з сорока семи держав-членів Ради Європи визначає шлюб як подружній союз чоловіка і жінки. Серед них кілька держав конституційно позначає шлюб як союз між одним чоловіком і однією жінкою. Крім того, Стаття 23 Міжнародного Пакту ООН про громадянські і політичні права, встановлює, що «Сім'я є природним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави». Дана стаття далі визнає «право чоловіків і жінок, які досягли шлюбного віку, вступати в шлюб і засновувати сім'ю ...» При цьому, Європейський Союз залишає ці питання на розсуд окремих держав. У статті 9 Статуту про Основні Права Європейського Союзу сказано що «право вступати в шлюб і право засновувати сім'ю має бути гарантовано відповідно до національних законів, що регулюють здійснення цих прав» [4].

Не дивлячись на те, що деякі радикальні партії не схвалюють нову Конституцію Угорщини, проте, вона є незалежним вибором народу. Цей вибір захисту життя з моменту зачаття, виправданий серйозною демографічною проблемою в Угорщині. В даний час Угорщина страждає від надзвичайно низької народжуваності - близько 1,3 дитини на одну жінку [4].

Протоієрей Іоанн Кадар, настоятель храму преподобного Сергія Радонезького в Будапешті, угорець за походженням, ділячись своїми відчуттями від того, що відбувається в країні говорить - «Звичайно, уряд намагається підтягти до себе всі важелі, і використовувати всі можливості, в тому числі і захист сім'ї, для того, щоб оздоровити державу. Адже для продовження роду і збереження держави потрібен союз чоловіка і жінки, а не союзи гомосексуалістів і лесбіянок» [7].

Між тим, нова конституція Угорщини сприймається в багнети прихильниками ліберальної глобалізації. Зокрема, політолог із Будапешта З. Кізелі вважає, що ця конституція має національно-романтичний характер і нагадує Угорщину в золоту епоху середньовіччя [8].

Противники нового основного закону Угорщини кажуть: прийнявши його, влада наступає на всі болючі мозолі угорського суспільства, зачепивши і мусульман з циганами (адже сказано ж, що лише Бог і християнство врятують Угорщину). Правозахисники з організації «Права людини без кордонів» також висловлюють побоювання щодо дискримінації громадян Угорщини, які не є християнами, - новий Основний закон вводить в дію положення, що мають зворотну силу, про скасування реєстрації понад 300 громад релігійних меншин.

Прихильники ж конституційної реформи відкидають цю критику, посилаючись на безумовне збереження світського характеру держави. Відносно релігії Конституція оголошує: «Кожен має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає в себе свободу обирати і змінювати

релігію». Також Конституція визначає, що в Угорщині Церква і держава відокремлені один від одного, а церкви незалежні (маються на увазі католицька церква і протестантські громади). Але Конституція дійсно створює юридичну основу для співпраці держави і церковних організацій у вирішенні важливих для суспільства завдань. Автори конституційного проекту з правлячої партії «Фідес» неодноразово відзначали, що такий підхід не можна розглядати як порушення прав людини [5].

Виступаючи в Європарламенті, прем'єр-міністр Угорщини нагадав, що Європа стала Європою, об'єднуючись навколо християнських цінностей, які були потім «забуті». Тому він, Віктор Орбан, бачить свою місію в тому, щоб, нагадавши «постхристиянській» Європі про її культурно-історичне коріння, зберегти самобутність угорського народу [9].

Чому християнські цінності виявилися слабо сумісними з демократичними? Або ж це уявні протиріччя? Іоанн Кадар, настоятель Православного храму на честь преподобного Сергія Радонезького в Будапешті, зазначає: "До правої Конституції парафіяни православних храмів ставляться скоріше лояльно. Більшість, безсумнівно, підтримує те, що в преамбулі згаданий Бог і віра", - заявив Протоієрей. За його словами, уряд намагається "підтягти до себе всі важелі і використовувати всі можливості, в тому числі і захист сім'ї, для того, щоб оздоровити державу. В області релігії праві намагаються створити своєрідне сито, щоб відсіяти секти на зразок мормонів і саєнтологів і не дати їм руйнувати державу. Християнські Церкви Угорщини одностайно підтримують ці явно добрі наміри правого уряду. За новими законами, Православна церква є культуро-формуючою. Це досить високий статус, і нас це надихає"- підкреслив священнослужитель [7].

Необхідно відзначити, що врегулювання релігійних питань в країні відбувалося досить важко. Прийнятий у липні 2011 року закон про релігійні організації відразу ж викликав безліч нарікань і протестів, особливо з США. Головною причиною тут було те, що новий угорський закон про релігії та релігійні організації визнавав законною діяльність в Угорщині тільки 14-ти релігійних конфесій, а саме: Угорська католицька церква, Угорська реформаторська церква, Угорська євангельська церква, Угорський союз єврейських релігійних громад, Об'єднана угорська релігійна громада ізраїлітів (Statusquo Ante), Угорська автономна релігійна громада ізраїлітів, Будаїська єпархія Сербської православної церкви, Угорський екзархат Константинопольського православного патріархату, Болгарська православна церква в Угорщині, Угорська єпархія Румунської православної церкви, Угорська єпархія Руської православної церкви, Угорська церква унітаріїв, Угорська церква баптистів, угорські п'ятидесятники.

Таким чином, за цим законом, в великій мірі продиктованим консервативною частиною правлячої партії і їх союзниками - християнськими демократами - за межею закону залишалися багато діючих в Угорщині релігійних громад, а їх близько 70-ти, на кшталт тих же мормонів або кришнаїтів. Характерно і ігнорування угорським законом таких світових релігій, як іслам і буддизм. Після того, як Конституційний суд визнав 19

грудня недійсним закон, фракція Фідес через 2 дні представила новий законопроект, який і був прийнятий в останній робочий день 2011 р. За закон про релігії та релігійні організації в новій редакції 30 грудня проголосувало 256 депутатів, проти - 36. Відзначимо, що партії ліберально-соціалістичної опозиції в той день бойкотували взагалі засідання парламенту і, отже, не брали участі в голосуванні.

Тепер, за новою редакцією закону, кількість релігійних конфесій залишається колишнім - тобто 14. У новому законі визначено також порядок реєстрації нових релігійних спільнот, які бажають отримати статус конфесії. Процедура чимось нагадує реєстрацію нових національних меншин. Релігійній громаді необхідно представити петицію за підписом 1000 членів в спеціальну комісію у справах релігії угорського парламенту. Ця комісія запитує спеціальний висновок від Академії наук. Для визнання в якості конфесії громада повинна мати стаж діяльності на міжнародному рівні не менше 100 років, а в Угорщині - 20 років. Остаточне рішення про визнання релігійної спільноти в якості конфесії залишається за парламентом. Закон передбачає і порядок припинення діяльності офіційно визнаної конфесії з усуненням її із закону. Тут можливе подання Конституційного суду чи уряду, але остаточне рішення залишається знову ж за парламентом.

Як пояснюється в Настанові щодо Розгляду Законодавства стосовно Релігій і Переконань, прийнятому Венеціанською комісією у 2004 році, «законодавство, яке визнає релігію і її історичний вплив у формуванні нації, є допустимим, якщо воно не використовується в якості дискримінації громадян». Нова Угорська Конституція була створена не для заохочення дискримінації, а навпаки, для «збереження інтелектуального і духовного єдності Угорської нації», а також для нагадування про значимість Християнства [4].

Європейське і міжнародне право визнає і заохочує різноманітність в регулюванні відносин між церквою і державою. Наприклад, Лісабонський договір (Стаття 17 Договору про функціонування Європейського Союзу) стверджує, що «Союз шанує і поважає статус церков і релігійних об'єднань відповідно до національного законодавства». Визнаючи індивідуальність релігії кожної держави, Євросоюз підтримує відкритий і регулярний діалог з церквами і релігійними об'єднаннями, беручи до уваги їх позитивну роль в плюралістичному суспільстві [4].

Текст нової Конституції повністю сумісний з європейською практикою врегулювання відносин Церкви і Держави. По-перше, вона чітко передбачає поділ між церквою і державою. По-друге, документ не означає ніяку конкретну релігію офіційною, як роблять багато інших держав-члени Ради Європи, а лише посилається на церкву в цілому. Наприклад, шістнадцять з сорока семи держав-членів Ради Європи посилаються на державну релігію в тексті своїх Конституцій і Установчих документах, а саме: Андора (Католицизм), Вірменія (Вірменська Апостольська Церква), Болгарія (Православ'я), Кіпр (Грецька Православна Церква), Данія (Євангелічно - Лютеранская Церква), Грузія (Апостол Автокефальна Православна Церква

Грузії), Греція (Східна Православна Церква Христа), Ісландія (Євангелічно-Лютеранська Церква), Італія (Католицька Церква), Ліхтенштейн (Римо-Католицька Церква), Мальта (Римо-Католицька Апостольська релігія), Норвегія (Євангелічно-Лютеранська релігія), Польща (Римо-Католицька Церква), Іспанія (Католицька Церква), Іспанія (Католицька Церква), Македонія (Македонська Православна Церква), Сполучене Королівство Великої Британії (Церква Англії і Церква Шотландії) [4].

На фоні світових процесів глобалізації, які створюють жорсткі умови економічної конкуренції в ринкових умовах, а подеколи – і просто виживання як окремих людей так і цілих народів, і відкидаючи цим самим духовну складову життя людини на задній план, нова конституція Угорщини дійсно створює надію щодо духовного та інтелектуального зростання людства.

Таким чином, вважаємо, що відбувається цікавий приклад державного будівництва в національних інтересах Угорщини. Провівши конституційну реформу, та включивши в текст Основного закону положення, пов'язані з історією і релігією країни, консервативний уряд В. Орбана значно консолідував угорську націю, чого неможливо не помітити, не зважаючи на протидію опозиції.

Крім того, у дискусії про угорську конституційну реформу як у фокусі виявилися відображені багато актуальних проблем, що викликають тривогу європейської громадськості: роль національного суверенітету в глобальному світі, «кордону» толерантності у відносинах з представниками інших етнічних і конфесійних груп, дилема мультикультуралізму і націоналізму, співвідношення закону і моралі в умовах відродження християнських цінностей. Як підкреслює А.Н. Медушевський, угорський досвід наочно демонструє, що існуюча модель конституціоналізму викликає все більшу критику не тільки в зв'язку з необхідністю додаткових гарантій демократії і соціальної справедливості. Розвиток конституційного права виявився підпорядкованим пошуку національної ідентичності, хоча протягом кількох десятиліть такий підхід розглядався європейськими політиками і юристами як деструктивний і навіть небезпечний для суспільства [10, С.104].

Висновки. Таким чином, приходимо до висновків, що держави можуть самі регулювати свою правову систему для підвищення внутрішнього рівня захисту прав людини, але в той же час, вони не можуть дати менший захист ніж той, який передбачений наднаціональним законодавством.

Не дивлячись на те, що деякі радикальні партії не схвалюють нову Конституцію Угорщини, проте, вона є незалежним вибором народу, і захист життя і гідності людини, закріплені в ній також знаходяться в повній відповідності з міжнародним правом

Текст нової Конституції повністю сумісний з європейською практикою врегулювання відносин Церкви і Держави. Нова Угорська Конституція була створена не для заохочення дискримінації, а навпаки, для збереження інтелектуального і духовного єдності Угорської нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100425.ATV
2. Amnesty international, public statement dated 20 April 2011. Hungary: «Newly adopted Constitution at odds with human rights». [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR27/006/2011/en/b528abb2-32a6-4615-858a-5eef13f369f/eur270062011en.html>.
3. Амбарцумян, К.А. Новая Конституция (Основной Закон) Венгрии: некоторые аспекты прав человека [Электронный ресурс] / К.А. Амбарцумян, Ю.Г. Спича - Режим доступа: <http://sci.house/grajdanskoe-pravo-uchebnik/novaya-konstitutsiya-osnovnoy-zakon-vengrii-78420.html>.
4. Меморандум Европейского Правового Центра от 19 мая 2011 г. «Новая Венгерская Конституция 25 апреля 2011» [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.eclj.orghttp://www.docme.ru/doc/632946/memorandum---novaya-vengerskaya-konstituciya>
5. Михеев, В. Особый путь Виктора Орбана / В. Михеев // Вся Европа. 2011. №5 (55). URL: [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.alleuropa.ru/osobiy-putj-viktora-orbana>.
6. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpol.shtml.
7. Миловидов, Кирилл. Новая конституция Венгрии: «Господи, благослови венгров» [Электронный ресурс] Кирилл Миловидов - Режим доступа: <http://www.nsad.ru/articles/novaya-konstituciya-vengrii-gospodi-blagoslovi-vengrov>.
8. Meyer-Feist, A. Ungarnzwischen Nationalismusunddie Autokratie: [Электронный ресурс] / А. Meyer-Feist, - Режим доступа: <http://www.tagesschau.de/ausland/ungarnverfassung100.html>
9. Фомин, Валерий. Виктор Орбан – Уго Чавес Европы [Электронный ресурс] / Валерий Фомин - Режим доступа: http://via-midgard.info/news/in_midgard/23088-viktor-orban-ugo-chaves-evropy.html
10. Медушевский, А.Н. Размышления о современном российском конституционализме / А.Н. Медушевский - М.: РОССПЭН, 2007. - 176 с.